

Hajonneen mielen maisemat

Maria Vaara ja terapiakirjoittaminen

Taiteiden yö 25.8.2005 klo 18, Kirjallisuusterapiayhdistys, Kallion kirjasto, Helsinki

Kun aloin kirjoittaa graduani Tampereen yliopiston Suomen kirjallisuuden oppiaineeseen, en vielä tiennyt kuinka useasti joutuisin vastaamaan kysymykseen: ”Kuka Maria Vaara on?” Nykyisellään annan seuraavanlaisen, tiiviin vastauksen: ”Vaara oli kirjailija, joka 70-luvulla kirjoitti omaelämäkerrallisesti skitsofreniastaan.” Ihmiset tietenkin kysyvät, miltä kannalta graduni hänen teoksiaan lähestyy. Koska tiedän, että kirjallisuustiedettä tuntemattomille on turha vastata ”narratologisesti ja subjektiteoreettisesti”, olen turvautunut selittämään, että pohdiskelen teosten minuuskäsityksiä ja kerronnan suhdetta sairauteen.

Maria Vaara syntyi Kuhmossa vuonna 1931 ja kuoli Oulussa 1992 vähän päälle kuudenkymmenen ikäisenä. Hän ei ollut alkujaan kirjailija, vaan opettaja ja kirjastonhoitaja. Hän kävi hakemassa ylioppilaslakkinsa Helsingistä Käpylän yhteiskoulusta ja muutti sen jälkeen Paltamoon, meni naimisiin ja sai neljä lasta. Perhe vietti eristäytynyttä elämää ja mies oli alkoholisoitunut. Vaaran ensimmäisessä romaanissa suhteen luonnetta puidaan ohimennen: ”Vihdoinkin koulu on loppunut. Olemme muuttaneet Rauhalaan ja on kesä, jota pelkään. Minun pitää asua Rauhalassa Ension kanssa. Minun pitää pelätä 24 tuntia peräkkäin ja taas uudestaan samat 24.”

Vaara erosi miehestään vuonna 1967. Uusi elämä köyhissä oloissa neljän lapsen yksinhuoltajana oli sekin raskasta ja Vaara sairastui. Hänen kohdallaan ollaan puhuttu milloin skitsofreniasta, milloin rajatilatyyppisestä persoonallisuushäiriöstä. Joka tapauksessa hänestä tuli psykoottinen. Tällöin hän alkoi myös kirjoittaa ennennäkemättömään tahtiin.

Teoksia ei sovi viedä kahvipöytään

Maria Vaaran esikoinen, *Kissanmintun iltatee*, on mielenkiintoinen runoelma, jonka tapahtumista ei saa helposti selvää. Kirjasen päähenkilönä on Paltamossa Oulujärven rannalla asuva Kissanminttu, jonka ympärillä häärivät sikiön lähdeittäjinä hänen äitinsä ja isoäitinsä. Jokaisella sukupolvella on omat salaisuutensa ja ahdistuksensa, ja näiden ahdistusten purkamisesta kirjasessa on kyse.

Kissanmintun iltatee oli omakustanne. Vuonna 1974 Gummerus julkaisi Vaaran ensimmäisen varsinaisen romaanin, *Likaiset legendat*. Legendoista tuli paljon puhuttu teos. Sen takakansiteksti mainosti Vaaraa ”uutena pohjoisena äänenä” ja ”loistavana kielellisenä lahjakkuutena”. Teos herätti paljon keskustelua. Se oli poikkeuksellinen ja rohkea kirja aikana, jolloin mielenterveyden ongelmista ei osattu puhua edes niin

avoimesti kuin nykyään. Tyyliiltään se vaikuttaa yhä tuoreelta, miltei postmodernistiselta. Vaikka Vaara julkaisi legendojen jälkeen vielä yhdeksän teosta, tämä romaani on monella tapaa ehkä kaikkein mielenkiintoisin. Se ei käytä tekniikkanaan omaelämäkerrallista muistelua vaan se on kirjoitettu sairauden keskeltä.

Teoksen esipuhe on otsikoitu ”Skitsofrenia pseudoneuroticaksi”. Allekirjoittanut Maria varoittaa, ettei teosta kannata lukea ainakaan kahvipöydässä, niin ahdistava se on. Lisäksi hän sanoo arvoituksellisesti: ”Tässä kirjassa kukaan ei ole todellisuutta, sillä kaikki, mikä totta on, ei ole todellisuutta.” Virke on oikeastaan teoksen motto, koska se kertoo, että ihmiselle todet asiat eivät välttämättä ole meidän yhteisesti jaettua todellisuuttamme.

Teos jakautuu kahteen osaan, joista ensimmäisessä yritetään vielä elää arkimaailmassa. Maria käy Oulussa terapeutillaan Johanneksella kerran viikossa ja yrittää selvittää arkielämästään ja työstään kirjastonhoitajana. Sairauden merkit kuitenkin vain pahenevat. Maria kokee olevansa riippuvainen Johanneksesta, jopa rakastavansa tätä. Huomattavinta kerrontatavassa on Marian kahtiajakautuneisuus, hän puhuu itsestään sekä minänä että Mariana. ””[m]inä ja Maria, Maria ja minä tiedämme jotakin: Tiedämme sen, sisäpuolen.” (LL 3.) Välillä kerronta etäännyy, kertoja ei olekaan minä joka kertoo itsestään, vaan päähenkilö on ”hän”. ”Hän tahtoi tarttua Johanneksen käteen ja hyväillä sitä. Mariakin tahtoi.” (LL 15.)

Joku saattaa toki ihmetellä, millä perusteella pidän minää, häntä ja Mariaa kaikkia yhtenä ja samana henkilönä, mutta mitä pidemmälle teosta lukee, sitä vakuuttuneemmaksi lukija tulee siitä, että kyseessä on yksilöllinen tarina yhden ihmisen mielenmaisemasta. Teosta leimaa epävarmuus ja jatkuva ristiriita omassa olemassaolosta. Kirjaan lainatun kirjeen allekirjoittaja on ”Maria tai se toinen”.

Itse tulini teosta lukiessani siihen päätelmään, että teoksen ensimmäisessä osassa ”minä” on teoksen arkimaailman hahmottamiseen kykenevämpi osapuoli, Maria sen sijaan elää jo omassa todellisuudessaan. Seuraava esimerkki kuvaa tätä kahtiajakoa hyvin: ”Olen ollut sairaalassa jo viisi vuorokautta. Maria ei kyllä oikein tiedä sitä. Hän sotkee usein päivät ja yöt, sekunnit ja vuorokaudet. Minä kyllä muistan aina, että nyt ollaan suljetulla osastolla, mutta Mariasta en ole ihan varma. Hän on milloin missäkin.” (LL 229.)

Ensimmäinen osa loppuu sanoihin: ”Maria on mennyt pois, minä olen mennyt pois. Ne toiset ovat tulleet. JOHANNES ON MENNYT JONNEKIN KAUAIS POIS.”

”Niillä toisilla” tarkoitetaan erilaisia mielikuvitushahmoja: pieniä, ympäriinsä vilisteleviä ja kaikkea kommentoivia irrallisia, Neitsyt-Mariaa, joka muistuttaa Marian äitiä, Paavalia, joka muistuttaa isää, Saatanaa, joka houkuttelee Mariaa pahuuksiin ja muita vielä kummallisempia hahmoja. Toinen osa on sekoitus harhoja ja lapsuusmuistoja. Vaikuttaa siltä kuin Maria sairautensa keskellä muistaisi lapsuutensa tahallaan väärin.

Jokaisessa luvussa on huikea tarina. Kaikkien taustalla on uskonnollista symboliikkaa ja omien syntien katumista, joka saattaa heijastua vahvasti uskonnollisesta lapsuudesta. Ensimmäisessä luvussa Maria saa uudet kädet. (Lukunäyte 1)

Toisessa luvussa hoidetaan ummetusta, ja pieni Maria kokee ummetuslääkkeenkin tehoamisen syntien poistumisena kehostaan. Myös Marian ja muurahaisten tapaaminen on luettava suoraan teoksesta. (Lukunäyte 2)

Tarinat ovat kuin unia. Kokemukset, joista saattaisi olla hyvin vaikea puhua, saavat kirjoitettuna luonnollisen oloasun. Tekstin ei tarvitse selittää onko se fiktiota vai totta. *Likaisissa legendoissa* on kuitenkin myös tilanteita, jotka raadollisesti osoittavat, että edes Maria ei voi alituisen asua vain Sisäpuolella, kuten hän omaa maailmaansa kutsuu. Seuraava lukunäyte kuvaa mielisairaalan arkea. (Lukunäyte 3)

Kohti eheytyvää minäkuva

Kaikki Vaaran omaelämäkerralliset teokset eivät ole yhtä hurjia kuin *Likaiset legendat*. Marian elämästä kertovat teokset *Kuuntele Johannes* (-75), *Toinen hengitys* (-76), *Myrkyseitikki* (-79) ja *Tulilintu* (-82) ovat jo paljon eheämmän minän tarinoita, ja keskittyvät harhojen sijaan ns. tavalliseen elämään. Niissä puhutaan paljon arjen ongelmista: mielenterveyskuntoutumisesta, lääkeriippuvuudesta, ihmissuhteista, yksinhuoltajaäidin murheista ja vähävaraisuudesta. Äitinä olemisen arki voi olla äärimmäisen raskasta hetkittäin terveellekin. *Kuuntele Johanneksesta* on lainattu seuraava kohta:

– Etkö sinä siivoakaan täällä? sanoi Kari likeltä ja aavikon takaa. Hän söi voileipää ja pyyhki kätensä housunlahkeeseen. Hän oli Marialle huutomerkki ja vaatimus, hän oli syytös ja odotus ja hänellä oli siihen täysi oikeus. Karin piti vetää Marian flanellivaipasta esiin aikuinen äiti. Kari oli kuiskaaja, jonka ohjeiden mukaan Maria näytteli äitiä ja perheenjäsentä. Se kuiskaus kiertyi äidissä avaimena, pani mekaanisen lelun liikkeelle ja antoi sen toimia niin kauan kuin vieterissä riitti vetoa. Marian kuori osasi siten vuorosanat, hänen piti osata. (KJ 26.)

Lisäksi myöhemmissä pohditaan paljon kirjoittamisen merkitystä. Marialle kirjoittaminen on kuin onkin terapiaa. Hän lainaa Christer Kihlmanin lauseen ”Ainoa kotini on kirjoittaminen” omaksi motokseenkin. Juuri viimeinen teos, *Tulilintu*, pohtii paljon kirjoittamista tapana olla olemassa.

Vaara ja hänen teoksensa ovat pitkälti jääneet unohduksiin. Viime vuosikymmenen lopulla ilmestyneessä *Kirjallisuushistoriassa* hänet mainitaan vain ohimennen, kun puhutaan 70-luvun tunnustuksellisesta naiskirjallisuudesta. Nähdäkseni hänen teoksillaan voisi kuitenkin olla paljon annettavaa vielä nykypäivänäkin, niin avoimesti ne porautuvat sairastuneen ihmisen mielenmaisemiin. Teoksien Maria kertookin kirjoittavansa ”kaikista maailman Marioista”.

Myös Claes Andersson kirjoittaa *Likaisten legendojen* loppusanoissa: ”Me puhumme heistä skitsofreenikkoina, pirstoutuneina. Heidän hajoamisensa kertoo meille, mitä me olemme heille tehneet ja jättäneet tekemättä, mitä olemme heiltä evänneet. Heidän sairautensa kertoo meistä. Likaiset legendat on meidän legendamme.”

Kun tutustuu skitsofrenian oireisiin, alkaa *Likaiset legendat* vaikuttaa ihmeelliseltä teokselta. Sehän kertoo tiloista, joita psykologisessa mielessä pidetään nimenomaan kielellisen hahmotuskyvyn häiriöinä. Seuraavat teokset saattavat hetkellisesti sukeltaa näihin samoihin tiloihin. Maria käyttää tekstiä tapana käydä siellä, mihin kaikilla ei ole pääsyä.

Jokin aika sitten juttelin Maria Vaaran tyttären kanssa, joka kertoi, ettei hänen äitinsä todellakaan tehnyt muuta kuin kirjoitti. Hän kertoi pohtineensa, oliko äidin kirjoittaminen terapiaa vai pitikö se päinvastoin häntä sairaudessa. Vastausta siihen tuskin voi antaa,

mutta yhtä kaikki Vaaran teokset osoittavat, että tekstiä voi käyttää tilana, jossa vaikeita asioita voi käsitellä konkreettisesti. Moni tietää, että jo asioiden sanominen ääneen helpottaa.

Vaaran teokset eivät pyöri pelkästään paljaan omaelämäkerrallisissa sfääreissä. Esimerkiksi *Vihreä matka* (1979) on saturomaani, jossa matka mieleen on toisenlainen. Siinä kuljetaan vihreässä luonnossa välittävän ihmisen seurassa. Maininnan arvoinen on myös *Annansilmät*, joka on nuortenkirja. Siinä kerrotaan koululaistytön näkökulmasta siitä, millaista on, kun äiti sairastuu mielisairauteen.

Runojahan pidetään monella tapaa hyvin terapeuttisina teksteinä. Niissä miellelyhtymät heräävät henkiin ja saavat vapauden esiintyä kuten mielivät. Vaarakin julkaisi kaksi runokokoelmaa, *Miten herätessä pitää puhua* (1977) ja *Katson käsiäni* (1979). Haluan lopettaa yksinpuheluni Vaaran runolla kokoelmasta *Miten herätessä pitää puhua*.

Tänä aamuna, keskiviikkona
lokakuun kolmastoista
1976
minä kirjoitan ikkunaan
talven ensimmäisin kirjaimin
sen mitä en voi
kyllin tarkasti sanoa.

Aurinko on utelias päivän mittaan.
Se lukee pehmeästi
mitä olen kirjoittanut,
kateellisena se pyyhkii sen pois.

Mutta ikkuna ei unohda,
ei se osaa unohtaa.
Yö yön jälkeen se piirtää
Huurrevalkoisen lauseen
aamun kadehdittavaksi.

Tyynyysikin minä sen kirjoitan
ettei ikkuna saisi
sitä yksin pitää ja aurinko.